

Лекція № 3 Народонаселення, раси, конфесії країни

Народонаселення - термін, що складається з двох слів-понять, які близькі за змістом, але не тотожні: народ (и) і населення, їх можна назвати компонентами народонаселення за аналогією з компонентами природи. Розглянемо їх по черзі, починаючи з населення, так як це поняття більш адекватно поняттю територія країни, держави.

Одним з найважливіших умов розвитку туризму є населення, що виступає одночасно як фон (формуючи поряд з природою і економікою «образ» країни) і як суб'єкт розвитку туризму.

Існує кілька докладних планів характеристики населення, розроблених географами, соціологами і економістами різних шкіл. З усієї сукупності тут були обрані ті положення, які становлять інтерес з точки зору країнознавства. Характеристика населення включає елементи і явища, що дають уявлення про жителів країни. Склад елементів і явищ складний, не всі вони мають однакове значення в туризмі. Кожен з елементів характеризується рядом показників, тому тут розглянуті тільки ті з них, які надають більш-менш значний вплив на турбізнес.

Вивчення населення починається з демографічних показників.

Перший показник, який приводиться в будь-яких описах про країну (Державі), - чисельність її населення, тобто загальна кількість людей, що проживають на даній території. Для туризму цей показник має чисто номінальне, довідкове значення. Оскільки неможливо стверджувати, що якщо чисельність населення велика, то це сприятливо (або несприятливо) для розвитку туризму. Також не можна зробити висновок, що мале число жителів в країні несприятливо (сприятливо) для туризму. Статевий склад населення також не має прямого практичного значення з точки зору туризму. Обґрунтування тотожне раніше наведеним поясненню для чисельності населення. Невиправдано припущення, що рівне співвідношення по підлозі або переважання чоловічого (жіночого) населення сприятливо або несприятливо для туризму. Але людині в будь-якому віці притаманний інтерес до протилежної статі, тому уявлення про статевий склад (статевий структурі) і географічні особливості статевого складу доцільно включати в характеристику країни.

Населення, повторимо, постійно змінюється кількісно і якісно. Це пояснюється різним характером його відтворення. У різних країнах різний тип відтворення (Природного руху) населення, який не тільки забезпечує зміну людських поколінь, але визначає особливості вікового складу (структури) населення. Працівники турбізнесу зобов'язані при розробці напрямки (країна) враховувати соціально-політичний клімат, який в значній мірі залежить від вікового складу населення. У країнах з другим типом відтворення - висока народжуваність і значний (іноді високий) природний приріст. З цим пов'язаний певний віковий склад населення, для якого характерна демографічна молодість. Молодь з точки зору демографії та туризму -

найбільш важлива частина всього населення. Від неї залежить демографічна і часто навіть соціально-політична ситуація в країні, соціальний клімат в середовищі існування (перебування) туристів, міграційна рухливість і ряд інших процесів. Роки молодості - це пора формування особистості, вирішальних змін і досягнень, які в значній мірі визначають подальше життя. Тому в молодості людям властиво легше сприймати зміни, нововведення, а в разі виникнення нестандартних ситуацій вони легше адаптуються до незвичним нормам поведінки і формам спілкування туристів з інших країн. У країнах з першим типом відтворення переважають представники більш похилого віку, для яких відбуваються зміни вимагають великих зусиль і менш бажані. Туризм в даному разі слова можна вважати «молодіжної» сферою діяльності.

Далі необхідно зупинитися на структурі зайнятості економічно активного населення. Власне, уявлення про можливості масового туризму побічно дає співвідношення показників економічно активного і неактивного населення в країні. Якщо переважає економічно неактивне населення, то можна зробити висновок про те, що масового споживача туристичних послуг в цій країні немає. Але і в тих країнах, де переважає економічно активне населення, реальна картина можливостей туризму не така однозначна. Найкращі умови масового туризму в тих країнах, де в структурі зайнятості домінує невиробнича сфера, точніше, сфера послуг. Люди, зайняті в ній, мають більш високий рівень загальної та професійної освіти, їх відрізняє знання іноземних мов і високий ступінь соціально-психологічної та просторово-часової мобільності.

Вони, як правило, є головними споживачами туристичних послуг. Велике значення має показник «якості» населення. Чим вище рівень «якості», тим більш сприятливі умови для туризму; в країнах з низьким рівнем «якості» туризм, як правило, розвивається тільки в окремих анклавах і частіше як екзотичний (Етнографічний, наприклад) туризм.

Далі необхідно послідовно розглянути всі основні явища або процеси: розміщення, розселення, урбанізацію та міграції. Населення в будь-якій країні розміщено нерівномірно. Рідкісний виняток становлять окремі малі, або «карликові», держави. У ряді країн середня щільність населення в різних частинах різниться в десятки і навіть сотні разів, від повного безлюддя до сотень людей на квадратний кілометр. Чим вище щільність населення, тим вище рівень господарської освоєності території, тим більш сприятлива ця територія для більшості видів туризму. Але для природно-пригодницько-го, природно-екологічного і спортивного видів туризму і в першу чергу для екстремального туризму більш сприятливі території з невисоким рівнем освоєності, т. Е. З низьким рівнем щільності населення.

Загальна, реальна картина розселення неповторна в кожній країні і має великий вплив на форми організації тур-бізнесу. Особливості розміщення міських і сільських поселень визначають картину більшості туристських маршрутів. Малюнок міст (внутріміська забудова і планування) впливає на

послідовність пересування і огляду туристських об'єктів під час екскурсії. Але ці параметри відносяться до категорії ресурсів турбізнесу. Особливості забудови і планування сільських поселень також специфічні в кожній країні. Від функціонального і культурно-історичного типу поселення залежить ступінь його привабливості для туризму. Наприклад, ланцюжки великих міст уздовж судноплавних річок в значній мірі визначають розвиток річкового круїзного туризму. Ланцюжки сіл або сіл (ремісничих центрів в передгірних і гірських районах) - підстава для гастрономічного хобі та етнографічного туризму. Міста є головною формою розселення в сучасному світі. Вони мають розвинену індустрію розваг і інфраструктуру, тому можуть надати більш хороші умови для туристів в порівнянні з сільською місцевістю. Крім того, міське населення має загальний більш високий культурний і освітній рівень. У містах ступінь туристської активності вище, ніж у сільській місцевості. Причина цього - потреба у відпочинку (пов'язана з подорожжю, зміною обстановки, перевантаженнями і нервовим напруженням, які тим вище, чим більше місто). Що стосується сільських поселень груповий форми розселення (села, села), то рівень турсервісу в них нижче. У сільських поселеннях більшості постсоціалістичеркіх і країн, що розвиваються інфраструктура сфери туризму практично взагалі не розвинена, виняток становлять кілька країн Східної Європи. Навпаки, у багатьох розвинених капіталістичних країнах, які мають давні традиції туризму, навіть поодинокі будинки (окремо стоять хутора, мисливські будиночки і т.д.) при розсіяноу формі розселення забезпечують високий рівень комфортності туробслуговування.

До числа найважливіших соціально-економічних явищ сучасності, що впливають на туризм, належить урбанізація. Високий рівень урбанізації - одна з основних передумов масових форм туризму. Найвищий рівень урбанізації в країнах Північної Америки і Європи, які є основними постачальниками туристів. Субурбанізація в розвинених країнах сприяла поширенню міського способу життя на прилеглі до міст сільські території, головним чином за рахунок розвитку мережі інфраструктури. Це розширило потенційні можливості сфери туризму. У ряді країн, що розвиваються навколо великих міст виникли райони трущоб з антисанітарними умовами життя (фавели в Бразилії, геджеконду в Туреччині, бідонвілі в Африці), що створює кримінальну обстановку і ускладнює перебування туристів. Міграції як явище, за винятком кочевництва, не роблять прямого впливу на туризм. Але їх опосередкований вплив досить велике. Найбільш яскраво це проявляється в тих країнах, де основна маса населення сформувалася в результаті міграцій. Під їх впливом склалися певні риси характеру, системи цінностей і пріоритетів, манери поведінки і спілкування (в тому числі з іноземцями або приїжджими). У тих країнах, де масштаби зовнішньої і внутрішньої міграції значні, у жителів формуються особливі риси ментальності: доброзичливість і терпимість по відношенню до новоприбулим, соціальна та просторова мобільність. Останнє часто виражається в потребі змін (місця проживання, роботи, обстановки). Більшою мірою це притаманне жителям великих міст. У такій обстановці туристи легко адаптуються і відчують себе комфортно. З

іншого боку, міграції здатні посилити напруженість і конфронтацію в суспільстві. Це зазвичай притаманно тим місцевим жителям, які не в силах витримати конкуренцію з боку приїжджих і тому відчувають до них почуття роздратування і ворожості. Ці негативні фактори не мають прямого відношення до туристів, але дестабілізують обстановку в країні або регіоні. Кочевніцтво - це вид міграції, пов'язаний з використанням обмеженого набору та обсягу ресурсів на певній території в кожен конкретний відрізок часу. Кочевніцтво - це традиційні (часто архаїчні) форми господарювання і відповідний їм традиційний (консервативний, іноді досить примітивний) спосіб життя народів. Три основних види кочевництва зустрічаються на невеликих, часто при-родноізолюваних, обмежених територіях. У ці райони організовуються етнографічні тури; і туристи із задоволенням знайомляться з особливостями господарства, побуту і традиційної культури місцевих жителів. Четвертий вид кочевництва також, ймовірно, представляє інтерес для туризму, але це питання вивчено поки погано. Населення - безперервно відновлювали в процесі відтворення сукупність людей, що живуть в країні або державі в цілому або в межах будь-якої їх частини. Населення (в страноведенні) - жителі (не обов'язково громадяни) певної країни. Житель країни далеко не завжди є її громадянином, але це питання відноситься до розділу «Політика».

Чисельність населення - це загальна кількість людей, що проживають (мешкають) на даній території. Чисельність або кількість населення - це демографічний потенціал, значною мірою визначає місце даної держави в світовій економіці і політиці. Демографічний потенціал є важливою частиною загального, сумарного потенціалу держав.

За чисельністю населення все держави можна розділити на наступні групи: найбільші, великі, середні та малі.

Переважають середні та малі держави. налічується приблизно 40 малих держав, в кожному з них проживає менше 100 тис. Чоловік. Число малих держав постійно збільшується. Десять держав - великі, в кожному з них проживає понад 100 млн осіб. У сукупності на них припадає три п'ятих населення Землі. Виділяються дві найбільші держави, супергіганта - Китай і Індія. У Китаї близько 1,5 млрд осіб, в Індії - мільярд. За прогнозами світових експертів, обидва ці держави увійдуть до числа провідних центрів світового життя, що в значній мірі обумовлено їх демографічним потенціалом. Є на карті світу і дуже маленькі держави, які зазвичай називають Мікродержави, або «державами-карликами». Населення будь-якої країни - така спільність людей, яка сформувалася протягом тривалого історичного періоду, цей процес триває в даний час. Населення постійно змінюється, змінюється більшість показників, в тому числі і чисельність, під впливом різних причин політичного, економічного, соціального, релігійного характеру. Зміна чисельності населення країни, що відбувається природним шляхом, називається природним рухом, або відтворенням. Однаковості в публікаціях на цю тему поки немає: одні вчені трактують ці поняття як самостійні за змістом, а інші - як синоніми. З точки зору туристичного країнознавства можна

використовувати будь-який з цих понять, хоча при характеристиці країни цілком достатньо привести будь-яка з них. Відтворення - сукупність процесів народжуваності, смертності та природного приросту, які забезпечують відновлення і зміну поколінь людей.

У різних авторів наводиться різна угруповання типів відтворення. Зупинимося на мінімальній цифрі - 2: «демографічна зима» - невисокі показники народжуваності, смертності та природного приросту; «Демографічна весна» - високі і дуже високі показники народжуваності, природного приросту і низькі показники смертності.

Природний приріст - співвідношення народжуваності і смертності в країні, визначається як різниця між коефіцієнтами народжуваності та смертності і характеризується коефіцієнтом приросту в проміле. За величиною природного приросту розрізняють три типи природного руху: звужене, просте і розширене.

Розширене природний рух - прогресивний тип вікової структури населення. Спостерігається значний природний приріст населення, населення «молоде», переважання молодих вікових груп, але високий рівень безробіття, низький рівень доходів і життя більшості населення.

Просте природний рух - стаціонарний тип вікової структури населення. Приріст населення незначний, переважання середніх і літніх вікових груп у структурі населення, це - «старіюче» населення, високий рівень життя і «якості» трудових ресурсів.

Звужене природний рух - регресивний тип вікової структури населення. Природний приріст негативний, чисельність населення скорочується (депопуляція), це - «старе» або «старіюче» населення, чисельно переважають представники похилого віку.

Якісні та кількісні показники природного руху або відтворення впливають на склад і структуру населення, соціальну та економічну ситуацію, стиль життя і менталітет.

Вікова структура населення - це поділ населення на групи (типи) за віком. Розрізняють три типи - молодість (0-14 років), зрілість (15 - 59 років) і старість (60 років і старше) населення. У різних країнах вікова структура населення різна.

Демографічна молодість - населення у віці від 14 до 25 (30) років, найбільш активна в соціально-політичному і соціально-психологічній відносинах частина населення. Статевий склад населення - загальна кількість чоловіків і жінок, які проживають на даній території, і процентне співвідношення їх чисельності. Співвідношення чоловіків і жінок в різних країнах неоднаково в цілому і по різних віковим групам. Народжується приблизно однакову кількість хлопчиків і дівчаток (за іншими джерелами хлопчиків народжується приблизно на 5% більше, ніж дівчаток), але вже в підлітковому віці це співвідношення починає змінюватися. Смертність в дитячому віці і дитячий травматизм у хлопчиків більше. У більшості країн серед населення похилого віку переважають жінки. У всьому світі тим не менше чоловіків приблизно на 20 млн осіб більше. Є країни з переважанням

чоловіків (Китай, Індія, країни Південно-Західної Азії) майже в усіх вікових групах. Ця ситуація найчастіше - наслідок нерівноправного становища жінок в суспільстві, результат їх ранніх шлюбів, багатодітності і т. П. У більшості держав чисельно переважає «слабка стать». Як вже зазначалося вище, це не робить реального впливу на туризм і має чисто інформативне значення.

Вікова структура населення багато в чому визначає його продуктивну частину - працездатне населення. Працездатне населення - в різних країнах особи у віці від 14 (15-16) років до 55 (60 - 65) років за винятком інвалідів. Цей показник важливий в туризмі при визначенні кількості трудових ресурсів, тобто в курсі «Туристські ресурси». Для «Країнознавство» мають значення поняття і відповідні їм показники економічно активного і неактивного населення. Економічно активне населення - частина працездатного населення, яке активно бере участь або бажає брати участь у суспільному, політичному та економічному житті країни, включаючи певні групи інвалідів (маються на увазі працюють інваліди або ті з них, які беруть участь у суспільному житті), учнів, працюючих пенсіонерів і безробітних, зареєстрованих на біржі праці. Економічно неактивне населення - частина працездатного населення, яка не бере участі і не бажає брати участь у суспільному, політичному та економічному житті країни. Чим вище питома вага економічно активного населення, тим більш сприятливі для туризму умови в країні.

Структура зайнятості - це розподіл економічно активного населення за основними сферами діяльності. Розрізняють такі основні сфери діяльності: суспільну (в тому числі соціальну), політичну, економічну (в тому числі виробничу), інакше кажучи - виробничу і невиробничу діяльність в широкому сенсі слова. До невиробничої відноситься сфера послуг, яка займає лідируюче положення в сучасному світі. Слід розрізняти сферу послуг (найбільш просунуту групу галузей, відповідних передових позицій науково-технічного прогресу) і сферу обслуговування, що включає водопостачання, комунально-побутові послуги, роздрібну торгівлю, особисте обслуговування (домашню прислугу і особисту охорону) і ін. Сфера послуг включає: фінанси, інформаційну та телекомунікаційну системи, рекламу, консалтинг, туризм і т.д. «Якість» населення. Це поняття включає показники середньої тривалості життя, рівня освіти, умов життя, житлових умов і харчування, стану здоров'я, середніх доходів населення, його купівельної спроможності і здатності до сприйняття нововведень (інновацій), а також ряд інших аналогічних параметрів. Саме «якість» населення є все більш важливою умовою, що визначає рівень життя і соціально-економічного розвитку.

ООН ввела нове поняття - індекс людського розвитку. Це до певної міри є синонімом поняття «якість» населення. Для виявлення індексу людського розвитку ООН використовує поєднання ряду показників. Серед них середні розміри валового внутрішнього продукту (ВВП) на душу населення, середньостатистична тривалість життя, рівень освіти (грамотності), стан здоров'я населення, його забезпеченість житлом та ін.

Введено також показник, що відображає, яка частина економічно активного населення здатна сприймати і ефективно використовувати інновації

(в тому числі новітні технічні засоби і технології). У високорозвинених капіталістичних країнах цей показник становить приблизно 85 - 90% населення.

Основними показниками «якості» населення є рівень освіти і тривалість життя. Важливо враховувати також територіальні відмінності в «якості» населення.

Рівень освіти дозволяє диференціювати країни на певні групи або типи за такими категоріями:

- рівень грамотності (для тих країн, частина населення яких ще неписьменна);
- рівень загальної освіти (для країн, які ще не створили власну розгалужену систему середньої та вищої спеціальної освіти);
- рівень спеціальної освіти (для країн, де така система ефективно діє).

Якщо в характеристиці країни мова йде про «високий рівень грамотності населення», це означає, що неграмотність майже ліквідована, що це - держава, що розвивається. При оцінці «якості» населення держави, розвинутого в економічному і соціальному відношенні, необхідно коротко охарактеризувати систему освіти, підкресливши, наскільки ця система відповідає завданням розвитку країни в цілому і туризму зокрема. При оцінці «якості» населення розвинутого і високорозвинутого держав, охарактеризувавши систему освіти, слід зазначити (підкреслити), за якими напрямками (спеціальностями і вищим навчальним закладам) країна займає лідируюче положення на ринку освіти і які з цих спеціальностей і вузів привабливі для туризму (представляють інтерес для туристів з інших країн).

Тривалість життя залежить від комфортності умов проживання, діяльності, харчування, дозвілля, від якості медичного обслуговування, рівня і якості роботи транспорту, торгівлі, від екологічної обстановки і т. Д. Все це і називається «Якістю» життя, або «якістю умов» життя. Чим воно вище, тим довше живе людина в такій країні. Крім того, у жителів цих країн значно більше час дозвілля, що є важливою умовою розвитку туризму. Іноземний турист, що приїжджає в країну, автоматично починає користуватися всіма цими благами, тому, чим вище тривалість життя, тим комфортніше умови перебування для туристів і вище рівень сервісу. Для народжених в Росії в 1990 році цей показник склав (з урахуванням соціально-економічної та політичної ситуації в країні) в середньому 64 роки для чоловіків і 74 роки для жінок, аналогічні показники для розвинутих капіталістичних країн значно вище, наприклад, в Японії - відповідно 76 років і 82 роки. Жінки в більшості країн живуть довше, ніж чоловіки, виняток становлять деякі країни, в яких тривалість середньостатистичної життя чоловіків і жінок однакова (Уганда, Таджикистан, Ліберія). У двох країнах світу в 1995 року була зафіксована велика тривалість середньостатистичної життя чоловіків (Непал і Мальдівські острови). Прогноз фахівців ряду країн світу невтішний. На їхню думку, для більшості постсоціалістичних країн характерна тенденція подальшого погіршення ситуації: погіршення стану здоров'я людей, зростання ряду захворювань (особливо серцево-судинних, онкологічних) і наркотичної залежності серед молоді. За прогнозом, не поліпшаться також в найближчі

роки культура праці і міжнаціонального (Міжетнічного) спілкування і загальний культурний рівень населення. Розміщення населення - це просторовий малюнок розподілу населення на певній території. Показником розміщення населення є щільність населення, що виражається кількістю людей на квадратний кілометр. Показник середньої щільності населення є одним з основних інформаційних показників поряд з чисельністю населення, розмірами території в квадратних кілометрах, питомою вагою міського населення і т.д.

Показник середньої щільності визначається як частка від ділення чисельності населення на величину території. Власне, таким же способом визначається щільність населення в кожному конкретному місці: сільському окрузі або громаді, сільському районі, області або краю, в графстві, штаті тощо. Отримані дані, накладені на карту, дають просторовий малюнок розміщення населення в країні.

На розміщення населення впливають кілька факторів: природні, історичні, економічні. Найбільш заселені райони з сприятливими природними умовами для життя в помірному і субтропічному поясах: прибережні рівнини і береги річок. Але в умовах сухого жаркого або вологого жаркого клімату більш сприятливі умови знаходяться в горах на висоті понад 1000-1500 м. Таких країн у світі небагато, це держави в Кордильєрах, Північно-Східної та Східної Африки і всередині континентальної Азії. Лише в Болівії, Перу та Китаї (Тибет) межа проживання людини перевищує 5000 м над рівнем моря. З розвитком промисловості пов'язана концентрація населення в містах Європи, США, Канаді. У деяких промислових районах щільність населення також досягає тут 1500 чоловік на квадратний кілометр. Тяжіння до торгових транспортних шляхів через Атлантику зумовило концентрацію промисловості і сільського господарства на східному узбережжі багатьох країн Латинської Америки, де склався ареал високої щільності населення.

Розвиток сфери послуг сприяє зміні картини розміщення населення, переважно в розвинених країнах. Свою лепту вносить в цей процес і туризм. Наприклад, в результаті розвитку турбізнесу різко зросла щільність населення і господарське освоєння у Флориді (США) і на півострові Юкатан (Мексика). До теперішнього часу в світі склалися кілька ареалів підвищеної щільності населення: Східна, Південна та Південно-Східна Азія, Західна і Східна Європа, Північно-Схід Північної Америки. Але є величезні території з низькою щільністю населення, наприклад, Африка, Латинська Америка, Австралія.

Багато країн різко відрізняються один від одного по щільності населення, але в більшості з них населення розміщено також нерівномірно. Є країни з високою середньою щільністю населення, всередині яких населення розміщено майже рівномірно (Голландія, Молдавія, Японія, Корея). В інших характерно нерівномірне розміщення при середніх і високих показниках середньої щільності (Канада, Росія, Австрія, Іспанія, Індонезія). По-третє, при низькій середній щільності населення розміщене нерівномірно, величезні

території на картах позначені як незаселені (Алжир, Лівія, Бразилія, Аргентина, Австралія та ін.).

За показником щільності населення судять про рівень заселеності та господарської освоєності території. Чим вище ця щільність, тим вище рівень господарської освоєності, тим більшою кількістю трудових ресурсів має країна в кожному конкретному районі. Якщо території з досить високою щільністю населення утворюють суцільну смугу, то говорять про повсюдне заселенні і господарському освоєнні. Якщо заселення території вибірково, окремими «плямами», ареалами, вогнищами, то це - вогнищеве розміщення і господарське освоєння території. Таке освоєння характерно для районів Півночі, пустельних районів помірною і тропічного поясів і ін. В пустельних районах осередкове розміщення називають іноді оазисним розміщенням і освоєнням території.

Чим вище рівень господарської освоєності, тим сприятливіші умови для туризму. Виняток становлять деякі види туризму, для яких необхідна неосвоєна, незаселена територія, це головним чином екстремальні види спортивного туризму. Навіть природно-екологічний туризм розвивається переважно в національних парках і заповідниках на освоєній території, так як мова йде не про експедиції, а про масовий туризм, в якому беруть участь звичайні люди. Їм потрібні установи сфери гостинності з побутовими зручностями, громадського харчування, дороги, інвентар, мінімальні розваги. Іншим винятком є райони з гіперконцентрації населення; навантаження на землю і відповідно на екологічні проблеми тут такі великі, що це обмежує можливості розвитку туризму. Поняття «розселення» має два основних значення. Перше відображає процес поширення людей, народонаселення по території. Друге - явище, його просторові форми, різні типи поселень (міста, селища, сільські населені пункти, хутора і ін.). Туризм цікавиться головним чином розселенням як сформованим явищем, тобто що склалася картиною поселень: розселення є частиною складної організації турбізнесу на будь-якій території, впливаючи на рівень розвитку, розміщення установ туризму, туристські маршрути. Розселення - загальна картина, що включає сукупність певних ареалів, місць проживання людей в кожен конкретний відрізок часу. Інакше кажучи, розселення - просторова картина місць проживання людей. Основний малюнок країни або району утворюється дорогами і поселеннями. Все поселення поділяються на дві групи: міські та сільські. Міські поселення є центрами зосередження населення, не пов'язаного безпосередньо з сільським господарством.

Вони підрозділяються на міста і селища міського типу. Для туризму, за рідкісним винятком, інтерес представляють міста, тому надалі мова буде йти в першу чергу про них. Міста і їх системи представляють найбільш концентровану форму зосередження населення і господарства на певній території. Урбанізовані ареали займають приблизно 1,5% площі освоєної і заселеної суші. Але на цьому порівняно обмеженому просторі зосереджено більше половини людства і чотири п'ятих вартості вироблених товарів і послуг.

Населення в сільських поселеннях зайняте переважно в сільському господарстві. Іноді при розгляді великих територій сільські поселення і дрібні міські населені пункти як би випадають з поля зору, губляться на загальному тлі. У туристській характеристиці залишаються в основному великі міста, тим більше що саме вони мають у своєму розпорядженні найбільш значним потенціалом турбізнесу. Але збільшення розмірів досліджуваних об'єктів збіднює зміст названої характеристики, збіднює образ країни. Тому необхідно дати хоча б загальне уявлення про типові сільських поселеннях та особливості їх географії.

Міста - це найбільш активний і творчий елемент розселення. За образним висловом Н. Н. Баранському, міста і дорожня мережа - це каркас, на якому тримається все інше, остов, який формує територію, надає їй певну конфігурацію. Міста на Землі існують понад шість тисяч років. І протягом усього цього часу відбувається безперервне зростання чисельності міського населення і підвищення значення міст у всіх сферах життя людства. Міста - це двигуни прогресу, центри розробки і впровадження нових технічних засобів і технологій, нових ідей, інформаційних потоків і культурного обміну. Цивілізація невіддільна від міст і поширення міського способу життя.

Міста розрізняються по ряду ознак на групи. У межах кожної країни міста певним чином скоординовані, кожне місто має свої функції і зону впливу. Міста (і села) - своєрідні штаби країни, які виконують політико-адміністративні функції різного рівня підпорядкування. Вищий рівень ієрархії займають столиці держав, потім слідує столиці земель, республік, штатів, графств і т.д. Далі адміністративні центри областей, країв, провінцій. Потім адміністративні центри районів, повітів, волостей. Села також виконують деякі адміністративні функції, будучи центрами управління прилеглих сільських територій. Класифікація (або типологія) міст з економічних і культурних функцій включає: промислові центри, торго-вофінансові (або галузі сфери послуг), транспортні центри (наприклад, міста-порти), наукові, культурні, міста-музеї чи міста-курорт та ін. Міських поселень, що виконують якуюлибодну економічну функцію, дуже мало, більшість міст здійснюють кілька функцій одночасно. Причому чим більше чисельність населення міста, тим більше у нього економічних і культурних функцій.

За чисельністю свого населення міста поділяються на: міста- «мільйонери» (понад 1 млн чол. в кожному); найбільші Міста (500 тис. - 1 млн чол.); великі (100 тис. - 500 тис. чол.); великі (50 тис. - 100 тис. чол.); середні і малі (менше 50 тис. чол. в кожному). Поняття «місто», єдиного для всіх країн, не існує. У більшості держав Північної Європи до міст відносяться поселення з кількістю жителів понад 200 чоловік; в Канаді, Австралії - понад 1 тис. ; в Німеччині, Франції - більше 2 тис. ; в США, Мексиці - більше 2,5 тис. ; в Австрії, Індії, Ірані - понад 5 тис. ; в Швейцарії, Малайзії - понад 10 тис. ; в Нігерії - більше 20 тис. ; в Японії - понад 30 тис., в Південній Кореї - понад 40 тис. чоловік. Людність залежить від загальної чисельності населення в країні, щільності населення в цьому районі, від історичних особливостей розвитку даного поселення, від економічних і адміністративних функцій, які

виконуються цим поселенням. Наприклад, у багатьох країнах деякі поселення спочатку виникали як фортеця, порт або торговий центр. Незалежно від людності такі поселення майже відразу ж отримували статус міста, але їх подальше зростання і розвиток іноді були незначні, людність їх майже не збільшувалася. Є приклади міст, які в перший період свого існування розвивалися дуже швидко, але потім вони втрачали своє значення, і їх зростання зупинявся. При складанні туристської характеристики країни немає необхідності приводити точні цифри людності міст, досить вказати, до якої або яких груп по людності належить більшість міських поселень, особливо увагу слід звернути на питому вагу великих і найбільших міст.

У літературі широко використовується англійська термінологія позначення міст: town - малий за чисельністю населення місто; city - великий; metropolis - найбільший. У 2000 р в світі налічувалося 25 міст-гігантів з населенням понад 10 млн. Чол. у кожному. Особливе значення в житті країн має велике міське розселення. Саме воно найчастіше виступає в якості ведучої системи всієї територіальної структури і територіальної організації суспільства. Таке розселення багато в чому уособлює економічну міць, інтелектуальний потенціал, свого роду «мускулатуру» території. Міста - не тільки «нервові вузли» економіки, а й місця спільного проживання різних соціальних та етнокультурних груп населення. Міста грали і продовжують грати важливу роль у формуванні націй і в етнокультурному розвитку територій. Це тісно пов'язано з припливом мігрантів в найбільші і великі міста. У житті кожної країни особливо велика роль столичних районів.

Значення має також характер забудови, планування і членування на частини, природно сформовані в ході історичного розвитку (див. Додаток 5). За характером забудови розрізняють одно- або багатопверхові міста з переважно індивідуальної або типовою забудовою, із застосуванням матеріалів природного походження або промислового виготовлення для будівництва. Для метрополіса, наприклад, характерний особливий тип архітектури - хмарочоси, подібно замку або донжону в епоху феодалізму. Діловий центр в будь-якому місті світу, будь-якій країні нині складається з висотних будівель, в яких розміщуються офіси найбільших фінансових, страхових, торгових, рекламних, телекомунікаційних та аналогічних компаній. Часто реальна картина далека від сформованих стереотипів .: так, наприклад, в містах США домінує малоповерхова забудова.

З точки зору туризму найбільш привабливі міста, в яких значна частина будівель - це будівлі індивідуальної забудови, побудовані з природного місцевого матеріалу. Це надає зовнішньому вигляду міст неповторний, індивідуальний характер. Планування міст також своєрідна в різних країнах, навіть в тих містах, які створювалися за спеціально розробленим архітектурним планом. Найбільш поширеними типами планування є лінійна (прямокутна) і радіально-кольцева (концентрична) структури. Для Москви та ряду інших старовинних російських міст характерна радіально-кольцева структура. Для царського Санкт-Петербурга, для північних столиць західноєвропейських країн і для міст США - прямокутне планування.

Своєрідність міському ландшафту надають місцеві природні об'єкти: берег річки або моря, пагорби або схили гір. Наприклад, вулиці Венеції - це мережа каналів, що прорізають місто в усіх напрямках; вулиці Генуї півкільцем оточують затоку, а вулиці і квартали будинків Любляни ярусами піднімаються над лінією узбережжя по схилах гір.

Як уже зазначалося вище, багато міст виникли як фортеці, навколо портів або монастирів. Ці стародавні споруди частково збереглися, утворюючи історичний центр, навколо якого зростає і розвивається сучасне місто. У ряді міст Європи, Азії або Північної Африки збереглися частини середньовічних міських кварталів з вузькими, звивистими вуличками, створюючи неповторний колорит. Внутрішнє районування міст в різних країнах також різноманітне. У містах з концентричною структурою адміністративна, торгова і культурна функції зосереджені, як правило, в центрі. У містах Західної Європи, в смузі панування західних вітрів ці функції виконують квартали, розташовані в західній навітряної частини міста, а промислові райони - в східній, підвітряної. У містах Азії, Африки, Австралії та Латинської Америки, розташованих в смузі мусон-ного клімату, навпаки, квартали, що виконують суспільно значимі функції, розташовані в навітряної східній частині, а промислові - зрушені на захід.

В американських містах склалася стандартна система районів: діловий центр, комерційний центр і громадський або цивільний центр, що з'єднуються торговою вулицею. При цьому діловий центр зазвичай розміщується ближче до порту і вокзалів. Упорядковані, оточені парками житлові квартали розташовуються подалі від центру, на височинах, в мальовничих місцях.

У багатьох великих міст є дуже важливі для туризму передмістя: Версаль у Парижа, Потсдам у Берліна, Петродворец, Павловська у Санкт-Петербурга і т.д.

Поєднання характеру забудови і планування різноманітне в різних частинах земної кулі, відповідно йому виділяють кілька регіональних типів міст.

Великий інтерес для туризму представляють не тільки регіональні типи міст, а й національні (арабська, російська, іспанська, китайська та ін.). На жаль, вони вивчені поки недостатньо. Розселення, особливо сільське, дуже тісно пов'язане з природними та історичними особливостями території. Перші сільські поселення з'явилися після переходу людей до землеробства, до осілого способу життя. На відміну від міст, які виникають і існують на перехрестях транспортних шляхів, сільські поселення виникають і розвиваються «у ресурсів», як правило, на родючих землях. Незважаючи на безперервне зниження частки сільського населення, в даний час близько половини населення світу проживає в сільській місцевості. У світі налічується близько 20 млн сільських поселень. У розвинених країнах сільські жителі становлять 10 - 20% населення. Але багато що розвиваються все ще залишаються слабо урбанізованими, переважно сільськими. Але і в індустріальних, і в країнах, що розвиваються сільське розселення як органічна частина всього розселення зберігає своє значення. Тому сільське розселення має бути також предметом туристського вивчення країни. За функціональними особливостями сільські

поселення діляться на три типи: 1) сільськогосподарські, 2) несільськогосподарські, 3) виконують функцію центрів промислів (Полювання, рибальство та ін.), Лісового господарства та, рідше, транспортну.

Існують дві основні форми сільського розселення: групова і розсіяна. Практично в кожній країні зустрічаються обидві форми. Конкретні райони їх поширення залежать від особливостей природи, історичного і економічного розвитку країни.

Групова форма розселення переважає в Росії, зарубіжній Європі, Китаї, Японії і більшості країн, що розвиваються. Для групової форми характерні два різновиди: село і село. Розрізняються вони по людності і адміністративних функцій. Село - менше за людності сільське поселення, що не має адміністративних функцій. Село - більша (найбільше з усіх) по людності сільське поселення, яке виконує адміністративну функцію управління прилеглої сільською місцевістю. Для більшості країн обов'язково наявність храму в селі, що є визначальним зовнішньою ознакою.

Поселення груповий форми відрізняються в різних країнах особливостями планування і забудови. Існують наступні основні типи планування: вулична, сходова, купчасті, зірчаста. Вулична планування типова для більшості країн, будинки в поселеннях розташовані уздовж доріг, берегів річок, озер, морів або океанів. При цьому лицьова частина будинків зазвичай звернена до вулиці, але є винятки. У мусульманських країнах фасад будинків часто виходить у двір, а до вулиці звернені глухі паркани. Сходова планування характерна для гірських районів, будинки тут розташовані по досить крутих схилах, один над іншим, при цьому в окремих випадках дах нижче стоїть, складає частину двору стоїть вище. При зірчастій (або променевої) формі вулиці розходяться променями від центральної площі.

При кучевої формі забудови будинку зібрані «в купу», ніякого певного порядку в їх розміщенні всередині поселення немає.

Але всередині поселення розташовані тільки житлові споруди, а всі господарські споруди і присадибні ділянки (городини і сади) винесені за межі поселення, іноді на значну відстань.

Для будівель в сільській місцевості характерна в основному малоповерхова забудова. Але одноповерхові будинки типові в основному для більш південних районів з помірно вологим кліматом. У північних, гірських або надмірно зволжених районах типові дво-, триповерхові будинки. При цьому нижній поверх часто споруджений з каменю, а верхній - з дерева (наприклад, в передгірних і гірських місцевостях Австрії, в Португалії) Іноді будинки будуються на палях, наприклад, в Індонезії, Якутії, на півночі Європейської частини Росії. При будівництві часто використовуються народні мотиви прикраси наличників вікон, даху, сходів або воріт. Для розсіяною форми розселення типові хутора або ферми. Хутори зустрічаються в основному в Європі і частково в Азії. У Північній і Латинській Америці і в Австралії поширені в основному ферми. Наприклад, сучасні австралійські фермери живуть дуже усамітнено. Зв'язок з сусідами і зовнішнім світом здійснюється в основному по телефону та Інтернету. Навчання дітей фермерів

до 15 років також здійснюється через Інтернет. Типи забудови в країнах аналогічні забудові, прийнятої при груповій формі розселення в тих же районах. У районах кочевництва постійні поселення взагалі відсутні.

Урбанізація може розглядатися як процес і як явище. Урбанізація як процес має певне значення для курсу лекцій, присвячених ресурсів туризму. Урбанізація як явище (феномен) - важлива складова частина туристської характеристики країни.

Урбанізація як явище - це переважання міських поселень і міського населення в загальній чисельності поселень і населення країни; значну питому вагу складних групових форм розселення і домінуючий вплив міського способу життя в свідомості людей. До теперішнього часу всі країни світу можна за часткою городян розділити на дві групи. Одну складають ті, в яких цей показник набагато вищий за середньосвітовий, іншу - в яких він набагато нижче. В Європі, Латинській та Північній Америці, Австралії і Океанії міське населення становить три чверті всього населення, а в Азії і Африці - одну третину. У деяких містах-державках і мікродержавках частка городян ще вище: у Сінгапурі, Ватикані - 100%, в Сан-Марино або Монако - понад 90% і т.д. Є країни (наприклад, США, Росія), де висока відносна чисельність городян збігається з абсолютними показниками, що є сприятливою умовою розвитку туризму.

До складних груповим формам розселення належать: агломерації, мегалополіси або мегаполіси і субурбанізовані приміські зони.

Агломерація (міська агломерація) - скупчення міських поселень навколо великого міста (навколо двох або кількох міст), що є організуючим центром (ядром) даного освіти. Є одноядерні агломерації (Паризька, Лондонська) або багатоядерні (Рурська).

Мегаполіси - гігантські скупчення агломерацій та міст, що злилися один з одним. Прикладами можуть служити мегаполіси США (Босваш: Бостон-Вашингтон, з населенням близько 40 млн чол.) Або Японії (де мегаполіс тягнеться уздовж східного узбережжя країни, охоплюючи близько 60 млн чол.). Субурбанізація - переселення (проживання) значної частини забезпеченого (не обов'язково багатого) населення в передмістя. У передмістях в даний час розміщуються ділові центри та установи сфери послуг.

Тривалий час міста і сільські поселення розвивалися окремо один від одного, але в даний час ситуація змінилася. Це пов'язано з тим, що міські функції, міський спосіб і уклад життя все більш інтенсивно проникають в сільську місцевість. Це явище найбільш характерно для високорозвинених капіталістичних країн. Про них вже не можна сказати, що паралельно існують два різних світи - світ великих міст і світ сільській місцевості. Але це зберігається в ряді країн, що розвиваються.

Міський спосіб життя робить істотний вплив на сільських жителів, особливо в зоні великих міст. Причина цього явища в тому, що міське життя має більш престижний, привабливий вигляд в очах сільських жителів, крім того, значна частина жителів передмість працює або навчається безпосередньо

в містах, що сприяє залученню їх в міську культуру. Це явище називається Рурбанізація. Великий вплив на чисельність, склад населення, його розміщення і розселення надають міграції.

Міграції населення - це зміна (постійна або тимчасова) місця проживання людьми і перетин при цьому будь-яких адміністративних чи державних кордонів. У міграціях (переміщеннях і перерозподіл) беруть участь значні, іноді величезні маси людей як в розвинених капіталістичних країнах, так і в країнах, що розвиваються. Останнім 10-річчя різко зріс масштаб міграції в постсоціалістичних країнах і, ймовірно, він збережеться в найближчому майбутньому. Це важливе явище в соціальній і господарського життя людей обумовлено рядом причин. Деякі причини «виштовхують» населення з «своїх» районів, країн, а інші - притягують.

«Виштовхують», наприклад, війни, політичні переслідування, расові та релігійні конфлікти, стихійні лиха, економічні кризи та ін. Можна виділити три групи видів міграцій: за спрямованістю, за тривалістю і за способом реалізації.

Зовнішні міграції - один з двох видів міграцій за спрямованістю: еміграція (виїзд з країни) або імміграція (в'їзд в країну). Після розпаду СРСР зовнішні міграційні потоки з політичних (в тому числі виїзд з вогнищ військових дій) і етнічних причин були дуже значні, в даний час вони також великі, але це головним чином трудова міграція. Як і раніше значний відтік населення, званий «витоком мізків». Головними центрами трудової та інших видів імміграції залишаються розвинені країни Європи, США, Канада, Австралія. Країни з високим природним приростом населення і надлишком робочої сили є і головними експортерами - центрами еміграції: Індія, Пакистан, Бангладеш та ін.

Набагато складніше охарактеризувати внутрішні міграції, які є важливою рисою сучасної соціальному і культурному житті багатьох країн. Це міжрайонні міграції, насамперед відтік населення, що спостерігається в багатьох країнах з районів з екстремальними природними умовами в райони з умовами, більш сприятливими для життя. Але більш важливі і стійкі міграції з села в місто і навпаки. При цьому перший напрямок міграцій переважає практично у всіх країнах. В цілому це - об'єктивний процес, пов'язаний з інтенсифікацією сільського господарства, заміною ручної праці машинним. Але в ряді країн, що розвиваються це пов'язано з руйнуванням дрібних власників-селян, які не можуть знайти іншої роботи в сільській місцевості і переселяються в місто, де нерідко ведуть жебрацький або кримінальний спосіб життя. Найбільші міграційні потоки подібного типу існують в країнах Азії і Латинської Америки. За способом реалізації в даний час переважають добровільні міграції, хоча уряду в багатьох країнах намагаються різними способами вплинути на напрямок і інтенсивність міграційних потоків.

Тривалість міграцій - один з важливих елементів їх характеристики. У більшості випадків міграції призводять до того, що, змінюючи місце проживання, людина не повертається до початкового місця свого проживання. Але тимчасові (здійснюються час від часу, на певний термін) міграції також

широко поширені. Іноді тимчасові переміщення взагалі не відносять до міграції. Так, наприклад, міграціями не є виїзд людей під час відпустки в інший район або навіть іншу країну, тривале відрядження також в більшості країн не входить в поняття міграцій. Тимчасові міграції в основному обумовлені економічними причинами, т. Е. Відносяться до трудових міграцій. Існує чотири основних види тимчасових міграцій. Три види добре вивчені і описані в літературі, але вони не представляють інтересу для туризму *. проблеми територіального перерозподілу населення і його міграцій невіддільні від його адаптації до нових умов середовища.

Адаптація - це пристосування організму до умов навколишнього середовища. В даному випадку мова йде про адаптацію до інших політичних, соціальних і культурних (в тому числі лінгвістичним, мовним) умовам, що становить складну проблему. Механізм і характер адаптації різний у різних людей, різних соціальних груп, верств, різних країн. Вироблення механізму - складний і тривалий процес. Але, будучи створений, він поступово переходить в «спадковість», як би закладається в «генетичний код» поколінь. Знаменитий фізіолог І. П. Павлов зазначав, що це пристосування є у кожної людини. Але в тих випадках, коли воно залишається незатребуваним протягом ряду поколінь, які перебувають в пасивній формі, воно іноді редукується. Навколишнє середовище змінюється поступово, одночасно зі зміною поколінь, у людей немає необхідності вдаватися до адаптації.

Інша ситуація складається в переселенських країнах, великих містах, столицях, де у більшості жителів механізм адаптації знаходиться в активному, активізованому стані. Тут навколишнє середовище змінюється дуже швидко, і їх мешканцям треба змінюватися самим, пристосовуватися до змін, для того щоб вижити. Туризм - це саме той вид господарської діяльності, який може розвиватися тільки в умовах постійно мінливого середовища, він же її і трансформує.

Кочевнічність - особливий (четвертий) вид тимчасових міграцій, які одночасно є і як би постійними, так як населення, яка бере участь в них, знаходиться в русі * До тимчасових міграцій відносяться сезонні, вахтові і митників Сезонні міграції пов'язані із сільськогосподарською діяльністю, з будівництвом, промислами або ремеслом Наприклад, перегін худоби на інші пасовища, збір врожаю або інші види робіт в землеробстві, сезонні будівельні або лісозаготівельні роботи, сезони полювання, рибальства Вахтові міграції типові для районів, де екстремальні природні умови не дозволяють створити поселення з постійним населенням Наприклад, це видобуток мінеральної сировини в районах Крайньої Півночі, пустелях або на морському шельфі. Митників міграції - це щоденні поїздки в місто з передмість або більш віддалених місцевостей на роботу або навчання Цей вид переміщень сприяє поширенню міського способу життя і системи міських цінностей, багато в чому визначає зони впливу міст, межі міських агломерацій перманентно. Цей вид, або форма, міграцій в даний час зустрічається порівняно рідко. Власне, це особлива традиційна форма господарської діяльності і пов'язаного з нею способу життя. Вона виникла дуже давно і в даний час представлена чотирма

традиційними формами: кочове тваринництво, підсічно-вогневе землеробство, кочове збиральництво і полювання, а також надання примітивних традиційних послуг. Ці форми господарської діяльності виникли в районах (на територіях) з обмеженою кількістю ресурсів. Навіть при низькій щільності населення тут недостатньо ресурсів, тому виникає потреба зміни місця проживання - пересування по території. На територіях, тимчасово залишених жителями, ресурси відновлюються, що дозволяє людям повертатися на ці землі через певний відрізок часу. Три найбільш поширених форми кочевництва зустрічаються в основному на території країн, що розвиваються або в слабозаселених і недостатньо освоєних районах в розвинених країнах, т. Е. Там, де вони нікому істотно не заважають. Кочове тваринництво характерно для пустельних районів помірного, тропічного поясу або субекваторіального поясу (бедуїни-кочівники або масаї в країнах Африки). У деяких північних районах розвинених країн також збереглося кочове оленярство. Підсічно-вогневе землеробство зустрічається у племен в басейнах річок Амазонка і Конго, а кочове збиральництво і полювання - у нечисленних племен в екваторіальних лісах Африки або у аборигенів Австралії.

Зовсім іншу ситуацію породжує четвертий тип діяльності - нею традиційно з незапам'ятних часів займалися цигани: ворожіння, організація місцевих розваг і уявлень, гра на музичних інструментах, пісні, танці, катаніє дітей і дорослих на домашніх животн'их, показ диких тварин або виступ з ними, лікування домашньої худоби, ковальська справа і т.д.

Необхідність кочування в цьому випадку пов'язана з перенасиченням споживчого ринку. Табори откочевивають на інше місце, де існує попит на дані послуги, а потім через деякий час повертаються. Новий вид кочевництва з'явився в 70-ті роки ХХ ст. в США - сучасне сільськогосподарське (частіше хліборобське) кочівництво внаслідок обмеженості ресурсів на определен- * З даним типом кочевництва сучасне суспільство переважної більшості країн примиритися не бажає: майже всі названі послуги надаються там нині професіоналами і набагато більш кваліфіковано. Але зламати тисячолітні життєвий уклад таким кочівникам складно, тим більше що більшість з його представників знаходить для себе кошти до життя.

До недавнього часу в країнознавчих роботах, в тому числі туристичного напрямку, ці питання або взагалі не розглядалися, або дані по ним наводилися на рівні довідок. Крім того, різні наукові дисципліни (географія населення, демографія, етнографія та ін.) Окремо розглядають різні аспекти теми народонаселення. Для туризму важливо знати про народи, які населяють країну, майже всі і в комплексі. Тому другою складовою частиною характеристики народонаселення є характеристика народів, рас, конфесій.

Характеристика народів дається за певним планом. Спочатку слід звернути увагу на особливості расового складу населення, хоча б через те, що «строкатість» расового складу - ще один штрих в привабливою для туризму мозаїчній-ності території. По-друге, у зв'язку з деякими особливостями історичного минулого в ряді країн відносини між представниками різних рас

відрізняються складністю, напруженістю. Турист і організатор туризму або супроводжуючий групу менеджер повинні чітко уявляти собі ситуацію в країні і не допускати трапляються іноді непорозумінь (випадків нетактовної поведінки). Тому коротка характеристика расового складу із зазначенням не тільки великих рас, але і малих і змішаних рас, є необхідною. Крім того, необхідно звернути увагу на особливості розміщення (розселення) місцевих представників різних рас по території країни.

Наступним важливим аспектом характеристики є розгляд етнічного складу населення. Це один з найбільш актуальних питань сучасного світу, що визначає в ряді країн існування вогнищ напруженості. На території багатьох країн досить «строкатий», складний етнічний склад населення, ареали розселення етносів часто мозаїчні, що ускладнює загальну картину. У характеристиці необхідно назвати, які народи (вказавши форму або тип спільності) проживають в країні і де саме. Далі слід дати коротку характеристику кожного етносу, вказавши його мову, релігію, форму державної або культурної автономії, відносини з центральною владою, особливості духовної і матеріальної культури, назвати головні культурно-історичні центри. Крім поняття «етнос» є ще кілька видів історичних спільнот (наприклад, національні меншини, діаспора, клан, каста, стан), тому слід вказати, які з них проживають на території даної країни. Далі слід звернути увагу на ті з них, які впливають (визначають) на особливості культурного, соціального і політичного клімату в країні. Якщо таких спільнот кілька, доцільно розглянути їх по черзі, не забуваючи, що з точки зору туризму інтерес представляють ті спільноті, які мають чітко виражений локальний малюнок розміщення або розселення. Характеристика кожної з спільнот повинна включати наступні питання: місце проживання, мова спілкування, соціально-правовий статус, особливості духовної і матеріальної культури, в першу чергу - релігійні погляди, традиції, типи господарювання, спадкові професії, головні історичні та культурні центри. При характеристиці будь-якої спільності слід по можливості звертати увагу на особливості етнічного характеру і менталітету, але в першу чергу - на ступінь відкритості тієї чи іншої етнічної або соціальної спільності, ставлення до іноземців взагалі і туристам - зокрема. Всі ці відомості грають не просто важливу, але вирішальну роль при визначенні напрямку і виду турбізнесу. Саме ці умови здійснюють можливість розвитку етнічного, етнографічного і екскурсійно-пізнавального туризму в країні.

Релігійний склад населення - важливий для туризму елемент характеристики складу населення. Характеристика власне релігій наведена далі в розділі «Культура». А тут розглядаються лише елементи і показники, що характеризують релігійний склад.

Перш за все треба повідомити загальні дані про чисельність віруючих в країні. Ці дані дуже умовні, так як в більшості країн відсутня їх точний облік. Далі слід вказати, які релігії сповідуються населенням в країні, які з перерахованих релігій мають більше число прихильників, які особливості географічного поширення головних релігій в країні. Народ (и) - певна

спільність людей, які проживають на конкретних територіях. Видове поняття «народ» включає характеристики расового, етнічного, релігійного складу, етнокультурних особливостей, менталітету.

Расовий склад населення. Раси - історично сформовані групи людей, пов'язані єдністю походження і схожості зовнішніх ознак.

Поняття «раса» тісно пов'язане з місцем її поширення. Не всі зовнішні спадкові особливості людей вважаються расовими. Расовими є лише ті, які характерні для народів, що населяють певну територію. Наприклад, відмінності в поставі, ступеня розвитку мускулатури не зважають расовими - вони залежать від зовнішніх умов, але не обумовлені будь-якої географічної областю і не передаються у спадок. Єдиної думки вчених (наприклад, етнографів) різних країн з питання про кількість рас на Землі немає: виділяють від трьох до п'яти рас. Є думка, що існують тільки дві раси (європео-Видно-негроїдної і монголоїдної-австралоїдна) або навіть тільки одна раса - люди Землі, земляни. Кожна група вчених наводить свої переконливі аргументи, цьому присвячені десятки солідних наукових робіт. Але для туристського вивчення країн питання про кількість рас не має принципового значення. Кожний дослідник, кожен автор або укладач туристської характеристики вправі прийняти будь-яку з наведених точок зору, оскільки расові відмінності не є фактором, принципово розділяє людей на планеті. Для прикладу можна намалювати прекрасну картину одним кольором (картини, написані, наприклад, тушшю в країнах Азії), вона буде полонити уяву, але більшості людей більш привабливими здадуться картини, написані безліччю фарб, що відображають «різнобарв'я» навколишнього світу. Раси - безліч кольорів і відтінків, що створює яскраву картину народонаселення в кожній країні і на Землі в цілому. На підставі цього приймемо як основу висновок про те, що під впливом певних причин склалося п'ять великих рас: 1) європеїдна (євразійська); 2) монголоїдна; 3) американоїдна; 4) негроїдної (африканська) і 5) австралоїдна (океанійська) (див. Додаток 6). Основними (переважаючими) расовими ознаками є: колір шкіри, особливості волосяного покриву, будова лицьової частини голови, співвідношення довжини ніг і довжини тулуба, малюнок шкіри, групи крові, приватні фізіологічні ознаки (наприклад, здатність перетравлювати молоко) і ін. В деяких схемах замість великих рас використовується термін великі расові стовбури. Ряд етнографів вважають, що великі раси можна об'єднати в дві групи (макрораси) або два великих ствола: західний стовбур (європеїди, Негроїди, австралоїди) і східний (монголоїди і американоїди). Крім того, етнографи виділяють до 50 малих рас, або подрас, далі йдуть антропологічні типи (Локальні раси).

На кордонах між великими расами утворилися змішані раси: ефіопська, Мальгаська, полинезійська, Мікронезія-ська, середньоазіатська і ін. Внаслідок прямого схрещування рас утворюються расові поміси: - від змішання представників європеїдної і негроїдної рас - мулати; - європеїдної і монголоїдної (американоїдної) рас - метиси; - негроїдної і монголоїдної (американоїдної) рас - самбо. Особливо широко поміси поширені, наприклад, в країнах Латинської Америки, в США.

Етнічний склад населення. Сучасний етнічний склад населення нашої планети - результат тривалого історичного процесу.

Етнос - це історично сформована соціальна група, що має сукупністю наступних ознак: єдність території, культури на основі спільної мови, господарсько-побутових особливостей. До найважливіших ознак відносять також усвідомлення народом своєї єдності і відмінностей від інших народів («самосвідомість» і «самоназва»). В даний час існують різні форми (типи) спільнот, які відповідають певним рівням історичного розвитку будь-якого етносу: плем'я, народність, нація.

Насправді вчені-етнографи виділяють значно більше форм, або типів, етносів, але для туристського країнознавства досить трьох основних. Більшість етносів пройшли тривалий шлях розвитку від племені до нації, ці форми відповідають певним рівням, або стадіями, етнічного або соціально етнічного розвитку. На будь-якій стадії для кожного типу, або форми, кожному етносу відповідають всі шість обов'язкових ознак, або шість єдності: території, мови, визначених елементів духовної і матеріальної культури, самосвідомість і самоназва. Розгляд двох останніх ознак виходить за рамки даної роботи, а перші чотири будуть розглянуті на кожній стадії. Звичайно, слід пам'ятати, що проведення чітких меж між цими формами, або типами, етносів дуже складно. Племені (період «дитинства» етносу) відповідає єдність території, що розуміється як місце проживання і спільного використання ресурсів. Це означає, що для племені важлива тільки територія, з якої в даний час збираються ресурси. Іншого розуміння території не існує. Мова існує, як правило, в усній формі, тому передача всього накопиченого досвіду здійснюється усним шляхом. Усна мова, мова досягає вершини розвитку: перекази, легенди, перекази, епос - чудові форми усної творчості. Розвиваються й інші елементи духовної культури: звичаї, обряди, традиції, ритуали, вони складні і займають в житті людей важливе місце. Найвищим елементом духовної культури є віра, що склалася система вірувань і пов'язаних з нею культів. Система вірувань має світоглядний характер, іноді - космологічний. У сфері матеріальної культури для різних племен характерні збиральництво і полювання, землеробство, тваринництво, торгівля (або інша форма обміну). Найвищим елементом матеріальної культури є ремесла, в тому числі художні. Все це представляє величезний інтерес для туризму.

Кожне плем'я складається майже виключно з родичів, близьких і далеких. У деяких районах світу до сих пір збереглися численні племена - в Африці, Латинській Америці, Океанії. Наприклад, в Папуа - Новій Гвінеї їх налічується понад 700.

Народності (період «юності» етносу) також відповідає єдність території, але «територія» має зовсім інше смислове значення. Це земля «батьківських трун» - батьківщина, місце (ядро) формування даного етносу. Можна навести яскравий приклад: франко-канадці, більшість з яких ніколи не бачили Франції, але пам'ять про їх «історичній батьківщині» є для них найважливішим консолідуючим фактором. Найвищого розвитку досягає культура мови: усна мова має безліч діалектів, а письмовий є не тільки найважливішим засобом

спілкування, а й стимулом розвитку культури і мистецтва. Для багатьох народів - це Золотий вік живопису, музики, театру або літератури і т.д. Наприклад, це безпосередньо відноситься до Золотого століття російської літератури, коли російська письмова мова досяг найвищого розвитку і були створені світові шедеври красного письменства. Важливим елементом духовної культури є релігія - система законів (догматів і канонів), упорядковують вірування і об'єднують їх прихильників до церкви - особливий тип релігійної організації. Зміна віри для члена племені була природна, так як, перебравшись на іншу територію, він змушений був шукати заступництва у інших богів. Зміна віри у людини, що належить церкві, сприймається як відступництво, зрада. Тому ті чи інші релігійні догмати не так об'єднують людей, скільки поділяють їх - прикладом тому є численні релігійні конфлікти в Європі в новий час: Реформація і Контрреформація в Німеччині, Франції, Швейцарії, Чехії та інших країнах. Але недооцінювати роль релігії не можна, так як релігійну самосвідомість людей має вирішальне значення в їх етнічній самоідентифікації. Крім того, церква зіграла важливу консолідуючу роль в розбудові держави, настільки активному в цей період розвитку етносів.

Зміцнення держави безпосередньо пов'язане з недостатнім розвитком економіки, різних видів господарської діяльності. Поряд з подальшим вдосконаленням старих галузей господарства з'являються нові. Найвищим досягненням матеріальної культури є масове виробництво (спочатку мануфактура, потім промисловість), яке створило новий тип і стиль життя, нове середовище проживання - сучасне місто.

Народності досі є домінуючими етносами, народами на карті світу. Є райони земної кулі, де населення складається саме з народностей. Це Азія і Африка, навіть у Європі збереглося чимало народностей.

Нація (період «зрілості» етносу) виникає в межах державних або політико-адміністративних кордонів, тобто нація формується тільки на певному політиці-правовому полі, наприклад, в межах держави в цілому - українці на Україні, або республіки - татари в Татарстані. Якщо етнос не має власного політико-правового поля, визначеного статусу державності, - не може скластися нація, наприклад, українці в Росії - народність. Місце релігії в світській державі займає політика. Але недооцінювати значення і роль релігії в сучасному світі - злочин проти людства. Система суспільно-політичних поглядів, ідеологія об'єднує, консолідує величезні маси населення або ж, навпаки, розділяє їх, утворюючи іноді важко переборні перешкоди. Саме соціально-політичні ідеї, стаючи переконаннями, перетворюють населення в суспільство, а людини - в громадянина.

Важливою ознакою стає спільність мови (усної та письмової) як засобу внутрішньо-національного спілкування, самосвідомості. Тому практично скрізь зникають діалекти, за винятком відокремлених районів. Але так як мова нації повинен виконувати набагато більш значущу для неї функцію міжнаціонального спілкування, то неминуче відбувається уніфікація і спрощення мови. Мовні конструкції повинні бути однозначними і схематичними для перекладу змісту на іншу мовносемантичну основу і

назад. У мові з'являється безліч запозичень з інших мов, а також офіційних, «казенних», бюрократичних слів і виразів.

Загальним і необхідним досягненням є індустріальний тип господарювання у виробничій і невиробничій діяльності, включаючи культуру. В кінці ХХ - початку ХХІ ст. телекомунікації та наявність єдиного світового інформаційного простору визначили феномен масової культури, яка для певної частини населення стає сурогатом релігії. Націй в світі менше, ніж народностей, м, можливо, менше, ніж племен.

Нації кількісно переважають в Європі і Північній Америці. Точно визначити етнічний склад населення Землі дуже складно, але вчені припускають, що в сучасному світі проживають три-чотири тисячі різних народів. Існує багато принципів класифікації етносів. Досить поширеним є поділ народів по країнам, в яких вони живуть: французи, бразильці, нігерійці, в'єтнамці, австралійці і т.д. Крім того, вчені часто об'єднують народи в групи за географічною назвою регіону проживання: народи Малої Азії, народи Індокитаю, народи Полінезії і ін.

Існує ще ряд класифікацій: за особливостями господарства і культури, історичного розвитку, національного характеру і т.д. Головною ознакою етносу в сучасному світі, на думку більшості вчених, є мова. Всього в світі налічується більше двох тисяч мов, хоча народів - майже в два рази більше. Це пояснюється тим, що не всі народи зберегли «свої» мови.

За ступенем схожості мови об'єднуються в сім'ї і групи. Найбільша за чисельністю - індоєвропейська сім'я, до якої відносяться близько 2,5 млрд чол. Народи цієї сім'ї переважають в більшості країн у всіх частинах світу, крім Азії (Антарктида не враховується, так як не має постійного населення). Китайсько-тибетська сім'я - друга за чисельністю, саме вона домінує в Азії. Поширеність тієї чи іншої мови можна також проілюструвати за чисельністю людей, що говорять на ньому. Ці дані передають загальну картину, але вони відносні. Для більш чіткої страноведческою картини доцільно використовувати дані про чисельність населення, що говорить певною мовою, по країнам. З цієї точки зору найбільш численними народами світу в середині 90-х рр. ХХ ст. були китайці, хиндустанці, американці, бенгальці, росіяни, бразильці, японці, біхарці (Індія), пенджабці (Індія), мексиканці.

Співвідношення народу і мови може бути дуже різним. Є країни (але їх небагато), де жителі говорять однією мовою і належать до одного етносу, наприклад, Ісландія. Іноді народ має єдину літературну писемну мову, а літературних усних мов кілька. Наприклад, китайська мова заснований на єдиної ієрогліфічній писемності, але житель північного Китаю (пекинець, наприклад) не зрозуміє жителя південного Китаю (кантонців), коли той прочитає написане вираження вголос, хоча обидва вони китайці.

Один народ може користуватися кількома мовами одночасно. Наприклад, більшість люксембуржців володіє люксембурзьким, німецькою та французькою мовами. Іноді нація складається з різних мовних груп, що зберегли ці рідні мови. Наприклад, в Швейцарії в Цюріху говорять по-німецьки, в Женеві - по-французьки, в Лозанні - по-італійськи, але жителі цих

міст ніколи не назвуть себе німцями, французами або італійцями, вони все - швейцарці. Навпаки, у Великобританії переважна більшість населення говорить англійською мовою, але говорить і на цій мові шотландець вважатиме себе ображеним, якщо його назвуть англійцем. Валлійці, корінні жителі Уельсу, теж говорять і на цій мові, також не вважають себе англійцями, не кажучи вже про Північноірландці. Ще складніше з літературним усним сербохорватської (хорватосербській) мовою, якою розмовляють серби, хорвати, чорногорці та боснійці-мусульмани. Мова один, а народи різні. Відокремлення народів і формування етнічної самосвідомості відбулося тут на основі приналежності до різних релігійних конфесій. У хорватів це пов'язано з католицизмом, у сербів і чорногорців - з православ'ям, а у боснійців - з ісламом. Інший приклад - арабську мову. Етноси (марокканці, тунісці, лівійці і ін.) Поступово відокремлювалися від етносу, єдиного в історичному минулому. Релігія (іслам) грає в даному випадку сполучну, консолідує роль, забезпечуючи наступність і взаєморозуміння. Завдяки цьому народи досі відчують себе в значній мірі єдиним мегаетносом - арабами.

Важливими для туризму є дані про те, яка мова є державною, або офіційною, в тій чи іншій країні. Англійська мова має подібний статус у 76 країнах, французький - в 34, іспанська - в 21, португальська - в 8. Широке поширення цих мов у багатьох країнах Азії, Африки, Північної та Південної Америки пояснюється їх колоніальним минулим.

Мовна приналежність тут помітно відрізняється від етнічної. Коли мова йде про сучасних державах, рідко користуються терміном «етнічний склад населення», повсюдно вживаючи термін «національний склад населення», хоча по суті характеризується саме етнічний склад населення країни. З огляду на це, далі в роботі використовується загальнопоширений термін «національний склад населення».

За особливостями національного складу всі країни можна розділити на одно-, дво-і багатонаціональні. Однонаціональними вважаються ті держави, в яких частка осіб однієї національності (народності або племені) перевищує дев'ять десятих. Таких країн досить багато в Європі (Німеччина, Данія, Угорщина, Греція та ін.), Азії (Японія Саудівська Аравія та ін.) і Африці (Лівія, Єгипет).

Двунаціонального держав значно менше (Канада, Бельгія).

Більшість країн світу багатонаціональні. Поліетнічний склад населення особливо типовий для країн, що розвиваються. Серед них найбільш багатонаціональними є Нігерія (близько 200 народів), Індонезія та Індія, в кожній з яких проживає по 150 народів. Розбіжність державних і етнічних кордонів нерідко призводить до роз'єднання народів. Це ускладнює процес етнічного розвитку даних народів. Так, курди живуть компактно на стику Туреччини, Ірану, Іраку і Сирії, в кожній з цих країн будучи національною меншиною.

Національні меншини - групи населення, що відрізняються від більшості населення в державі за етнічними, соціальним, культурним і іншими ознаками.

Деякі етноси мають складну внутрішню будову, підрозділяючись на субетнос та етнографічні групи. Це стійкі спільності з характерними особливостями традиційної культури і мови (діалект, говір). Виникнення субетносів і етнічних груп пов'язано з особливістю їх розселення всередині загальної етнічної території (природно-географічна або історико-політична ізоляція частини етносу протягом тривалого відрізка часу). Наприклад, етнічні групи - киргизи північні і південні, поляки-мазури, українці-гуцули і т.д. Крім того, існує ще кілька видів спільнот: діаспора, клан, каста, стан.

Діаспора - велика група людей, територіально відірвана від свого народу і Рассел у багатьох країнах. Іноді чисельність діаспори більше чисельності етносу, що проживає на історичній батьківщині. Число членів такої діаспори може становити кілька мільйонів чоловік. Але всі члени діаспори усвідомлюють себе частиною «материнського етносу». Наприклад, діаспори євреїв, вірмен, китайців та ін.

Клан - замкнута ендогамних або соціальна група людей, що виникла на стадії родової громади або в більш пізній час в умовах соціально-економічної ізоляції.

Визначальну роль відіграють кровноспоріднених зв'язку, структура каст в значній мірі копіює родо-племінну структуру. Членом певної касты можна тільки народитися.

Крім ендогамії замкнутість каст забезпечується суворою ієрархією, певним статусом окремих каст відповідно до вкоріненими уявленнями про «чистоту» або «нечистоті» певних груп населення, жорстко регулюють форми поведінки і спілкування між членами каст і часто пов'язаними з видом діяльності або заняттями людей.

Найбільшого розвитку система каст досягла в Індії, підкріплена становою організацією і авторитетом індуїзму. До складу древніх варн (станів) входили чотири касты: брахмани - жерці; кшатрії - воїни; вайшья - купці, незалежні ремісники, хлібороби; шудри - залежні ремісники і землероби, які згодом стали станами. Всього в країні - понад три тисячі каст. Формально, за Конституцією, всі жителі Індії мають рівні права, але кастовий поділ в суспільстві існує, особливо це відбивається в сільській глибинці на «недоторканих», що займають в цій системі найнижчу становище. До сих пір шлюби в Індії укладаються переважно або всередині касты, або між близькими кастами. Причиною цього є бажання зберегти кастову приналежність для своїх дітей. Таке можливо тільки в тому випадку, якщо жінка знає ці традиції і може виховати своїх дітей в традиціях, прийнятих в даній касті.

У деяких країнах Західної і Центральної Африки касты також зберегли своє значення, але тут вони мають тільки професійний характер - хлібороби, скотарі, ковалі, ткачі, співаки-оповідачі. Ще однією відмінністю від індійських каст є той факт, що кастовий поділ поширюється в Африці, як правило, тільки на чоловіків, носіїв професії. Звичайно, в більшості сімей дівчину воліють видати заміж за представника тієї ж касты, але таких жорстких обмежень, як в Індії тут немає. Спроби жінок опанувати кастовою професією не вітаються.

Наприклад, існує приказка, яка вказує жінці непомірність її домагань: «Може, ти ще й ткати хочеш?».

Стан - соціальна група людей, що має закріпленими у звичаї або законі (конституції) спадковими правами і обов'язками. Кожне стан - володар низки привілеїв. Основними станами є: дворянство, духовенство, купецтво, селянство, міщанство. Становий розподіл було типовим для докапіталістичної Європи, феодального Китаю, Індії та ряду інших країн. У сучасному світі станове поділ суспільства скасовано, але в деяких країнах зберігаються привілеї для деяких вищих станів. Часто це пов'язане з існуванням монархій. Монарх - представник певного стану, існування цього стану і його привілеїв - обов'язкова умова існування монархії. Наприклад, у Великій Британії зберігається Палата лордів (місця в ній спадкові і належать представникам певного стану). Належність до стану може бути дарована монархом «за особливі заслуги» перед державою і суспільством. У ряді випадків дарується не спадкова, а іменна станова приналежність.

Кожне стан мало (і має) свої особливості свого господарства, культури, традиції. Одні і ті ж обряди, ритуали досить сильно відрізнялися один від одного у різних станів. Виняток становлять етноси, у яких проблема виживання стояла настільки гостро, що общестніческой консолідація пододала станові забобони.

В Європі буржуазні революції домоглися скасування станових привілеїв і обмежень. Традиції різних станів були перероблені і уніфіковані, на їх основі були створені загальнонаціональні або регіональні традиції свят, одягу, кухні і т.д. Це процес тривалий і передбачає наявність сформованого громадянського суспільства. Тому в Росії і деяких інших країнах пострадянського простору мова може йти тільки про відновлення (на даному, першому, етапі) станових традицій там, де збереглася пам'ять про них. Згодом на їх основі можуть бути створені загальнонаціональні традиції.

Відновлення станових традицій не означає заклику до відновлення самих станів. Будь-які традиції як елемент культури мають велике значення в житті народу і представляють величезний інтерес для туризму. Деякі традиційні привілеї вищих станів були запозичені нижчими (після буржуазних революцій). Наприклад, бали прачок або офіціантів, лісорубів або сироварів. У Теперішній час вони перетворилися в барвисті свята, які залучають маси туристів.

Релігійний склад населення - важливий для туризму елемент характеристики складу населення. Характеристика власне релігій відноситься до глави «Культура» і буде приведена там. В цьому розділі обмежимося тільки розглядом, які елементи і показники характеризують релігійний склад.

Релігійний склад населення дає уявлення про роль, значення релігії взагалі і певної конфесії (або конфесій) в життя даної країни. Які світові, етнічні або традиційні (місцеві) релігії користуються найбільшим впливом? Яка значимість цих релігій в свідомості людей і в житті суспільства? Відповісти на цей питання непросто, але ще складніше підтвердити це конкретними даними, так як в більшості країн питання віросповідання

відноситься до питань приватного життя і не враховується при переписах населення. Непряме уявлення про географію конфесій можна отримати з путівників, які вказують, які храми (їх конфесійну приналежність) розташовані в даному поселенні. Ці дані уривчасті, дають досить приблизну картину, але часто є майже єдиним джерелом інформації. Інша можливість - використання даних Інтернету.